

Proiecte și direcții

Valeriu GHERGHEL

O ISTORIE A MILEI ?

(Prolegomene la un proiect imposibil)

1. O "istorie a milei" este de la bun început o întreprindere paradoxală. Trec peste faptul că "sentimentele" par a defida orice demers istoriografic (frica, mila, fericirea etc. s-au instalat într-un "spațiu" anistoric; când Jean Delumeau va scrie "istoria fricii", el va inventaria, de fapt, un șir întreg de "obiecte", "personaje" sau "fapte" producătoare de teamă, schimbătoare în timp, însă va rămâne mereu în afara narațiunii sale, absență ce nu se revelă decât prin reflex sau pieziș, dacă-mi este permisă această observație nu numaidecât malițioasă; prin urmare, titlul demersului său îmi pare oarecum inadecvat). Cu o "absență" asemănătoare se întâlnește și cel ce intenționează să comenteze o întreagă gestică, legată îndeobște de milă, gratuită la o primă vedere și tocmai de aceea dificil de elucidat, după canoanele unei istoriografii tradiționale. În plus, e de prisos să înșir dificultățile ce stau în calea oricărei "istorii a mentalităților", confruntată într-una cu o serie de lacune, de absențe și, mai ales, cu o redutabilă tăcere, muțenia "celor mici" și mulți.

2. Dar mila e chiar mai puțin generoasă față de istoric decât frica. Pentru că firescul gest al milei stă sub un interdict originar, de proveniență teologală. Milostenia se vadește a fi, cel puțin la început, **un gest pudic**, care se cuvine a nu fi dat în vileag! "să nu știe stânga ce face dreapta"; altfel, ea se preface în trufie nefiind departe de păcatul, nu tocmai venial, al vanității. Însă această "pudicitate" – ce se va pierde cu timpul – nu este singura piedică. Fiindcă odată cu precizarea retoricii telogale, acest sentiment va fi confruntat cu violența cuvântului și imaginii, ce-l vor asedia, încercând să-l domine, să se înstăpânească asupra-i. Interdictul dintâi va fi abolit printr-un discurs suficient de paradoxal: "directorii de conștiință" vor încerca să-l constrângă pe bietul păcătos, îndemnându-l spre o "generozitate" samariteană și,

în același timp, îi vor aduce aminte de vechiul "consemn al tăcerii". Însă, și acest fapt sare în ochi, violența retoricii sacrale nu poate accede decât la o impurificare a milei, care își pierde din inocență. Cel care dăruie împins de teamă sau de ceea ce aş numi, pe urmele unui Perre Klossowski, "constrângere fantasmatică", nu mai făptuiește sub imperiul milei; aceasta se "ocultează" în fața violenței cuvântului, devenind pentru eventualul "analist" din nou o absență. Marele pericol pentru o "istorie a milei" stă în puțința de a ticlui, pe neobservate, altceva: o rețea de constrângeri, un șir de porunci care se contrazic, o gestică "supradeterminată", din care "mila" a dispărut. Și atunci cum mai este posibilă o **veritabilă** "istorie a milei"? Răspunsul nu este ușor de găsit.

3. Tocmai pentru a-l circumscrie mai bine va trebui să atingem și problema culturii române, adevărată "rană narcisiacă", de neocolit în acest context. Edificarea unei "istorii a milei" presupune câteva demersuri prealabile. Voi încerca să le enumăr sub forma unei liste ale cărei rubrici stau încă necompletate. Nu avem încă o "istorie a morții" pentru spațiul valah, deoarece lipsește un "corpus" de testamente și unul de epigrafie funerară¹. Nu avem o "iconografie a morții", chiar dacă moartea e "iconofilă", cu termenul lui Philippe Ariès, pentru că o lectură a imaginilor din această perspectivă nu s-a întreprins până azi. Istoriograful s-a apropiat rar de "imagini", lăsând în seama unei critici vag estetizante ori teologice aceste "documente" esențiale pentru o mentalitate și un trecut minat de sincopele "isvoarelor scrise". Nu avem o "istorie a cruzimii", gen Foucault, cel din *Surveiller et punir*, deși s-ar fi putut scrie cu mai puțin efort, am impresia, decât cea a "millei", dar cu soluții cel puțin la fel de spectaculoase, spațiul românesc infirmând, cred, majoritatea faimoaselor sale ipoteze, ce au sedus un Occident brusc interesat de "rafinarea torturii" și de ivirea locului carceral. Lipsește, în fine, o "istorie a sărăciei", cum există atâtea în Apusul tuturor dezabuzărilor și plictisului. Și, *pour la bonne bouche*, nu avem o istorie a plictisului²...

4. Mi s-ar putea riposta și, pesemne, nu fără cuvânt, cum că "altele avem noi pe suflet", că o cultură nu poate arde etapele, iar aceste proiecte, amintite cu atâtă ușurătate și nu mai puțin "masochism", nu fac decât să cultive cine știe ce complex resentimentar, evocând mai vechile acuze de provincialism, acedie balcanică etc. etc. Chestiunea este prea gravă pentru a nu zăbovi asupra-i, preț de câteva rânduri. Am credința că tocmai ocolirea unor asemenea subiecte ține de o conștiință "vinovată". A considera că tema "integrării" ar fi doar răbufnirea unui subconștient încărcat, strivit de culpa unei marginalizări "asumate" și având nevoie, în consecință, de periodice "inocențări", îmi pare a ține de un raționament falacios. O atare discuție se cade a se desfășura dincolo de ispita cea mare a "judecății", dincolo de orice superbie sau încercare de a (ne) turna cenușă în cap. De altfel, imagologia ne-a instruit asupra mecanismului demonizării celuiilalt. În orice astfel de "bilanț"

se ascunde o anume tentație a diabolizării de sine, ce nu-i decât reflexul (cu semn întors) a demonizării "vrăjmașului". Nu am făcut mai nimic pentru că ne-am aflat "în calea tuturor răutăților", nu am construit mare lucru pentru că nimeni nu ne-a venit în ajutor etc. Celălalt e diabolizat și odată cu el și noi. Mai mult, vrăjmașul se va preface adesea în ceva abstract: veacul, destinul... Refuzul de a ne privi în față cu seninătate se însoțește cu această unanimă culpabilizare amintită mai sus. Nu-mi dau seama în ce măsură teza lui Eliade, pusă în seama unuia din personajele *Noptii de sânziene*, după care tragedia românească își are cauza în abandonul Occidentului, se mai poate susține, când în Polonia un Bronislav Geremek (pentru a nu pomeni decât unul dintre istoriografii "sărăciei" și, implicit, carității) a izbutit să obțină o recunoaștere chiar în fieful "vrăjmașului"³. Și, oricâte argumente împotriva mi s-ar putea aduce, înclin să cred că pretutindeni comunismul a fost același: o satanocrație.

5. Să ne întoarcem însă la întrebarea cu privire la posibilitatea unei "istorii a milei" în spațiul valah. Această posibilitate se izbește de o serie de dificultăți, unele desemnate deja, ce par să o transforme într-o "posibilitate imposibilă", cu o formulă nicasiană. Pentru "cei mici" documentele tac, iar gesturile de emfatică generozitate aparținând Puterii (daniile domnitorilor ori testamentele lor), aparțin unui alt domeniu și anume ritualurilor Suveranului, marcate de violență, capriciu ori calculată gratuitate. E vorba aici de o sărbătoare, la care participă firește și mulțimile, dar a cărei principală menire consistă într-o etalare meticuloasă a puterii. Sărăcia face parte doar din decor. Cât despre "bălciurile" celor mulți, dispunem, deocamdată, de prea puține date. Știm doar că aveau loc în anumite zile, cel mai adesea în afara cetăților. Vor fi semănat cu occidentalele "sărbători carnavalesci" sau nu, asta e greu de aflat ... Am putea specula numai asupra instituției excluderii – se pare că general europeană în evul de mijloc –, de vreme ce pedepsele erau orânduite în zile de târg și acesta se ținea *extra muros*. Însă și "liturghia punitivă" se înscrie în ritualul Puterii. Diatele, câte s-au păstrat, nu spun mai nimic și aparțin (cu exclusivitate ?) elitei. Bunurile se transmit moștenitorilor și, câteodată, mănăstirii. Cei săraci nu sunt pomeniți. "Cutia milei" nu lipsește, dar e atestată destul de târziu, iar funcționalitatea ei se vedește contradictorie. Calicii (etimologia termenului e destul de ambiguă) dați "pentru pomană"⁴ par să fie leproși ce trebuiau supravegheați. Îngrijirea acestora e cerută mai degrabă de considerente igienice. Bolnițele sunt puține și menirea lor provoacă încă dispute. Cum e de așteptat, rumoarea mulțimilor nu a străbătut veacurile. În aceste condiții mai este posibilă o "istorie a milei" ? Nu m-aș încumeta să dau un răspuns rezolut.

6. Pentru un istoric "încăpășinat", toate aceste piedici redutabile ar putea constitui nu doar un prilej de a se răfui cu trecutul, lucru fără sens, ci și unul de a încerca să viseze (nepedepsit) asupra acestei absențe. Și pentru că tocmai veni vorba de vis,

cine nu s-a întrebat măcar o dată ce visau oamenii în veacul de mijloc ? Ca atâtea alte subiecte și mila poate fi o provocare învinsă. Pentru istoriograful tradițional, o asemenea întreprindere e un scandal, o ciudățenie, o insolență chiar. Însă istoriografia nu mai este de mult o descriere obedientă a unor documente, mai mult sau mai puțin grăitoare și *a fortiori* o transcriere a lor. Între acestea rămâne mereu un interval, o lacună, un *zwischen*. S-ar putea ca profitul istoriografiei să vină tocmai din exploatarea acestor "între", ca obiectul ei să fie chiar "între", loc al posibilului întâmplat, ce nu poate fi reconstituit decât prin reflex. O "istorie a milei" pare din capul locului instalată în spațiul, totodată primejdios și promițător, **dintre** documente, **dintre** vocile care încă se mai aud, adesea greu descifrabile, **dintre** glasul limpede al Suveranului, poate prea apăsător, și murmurul sau gestul neputincios al Supusului. Însă discursul celui dintâi este mai totdeauna mincinos și de aceea, poate, istoria însăși, istoria scrisă, până nu demult doar a Puterii, ca proprietate a Puterii, s-a vădit mincinoasă. Am văzut deja că gesturile generoase ale Suveranului nu pot fi atribuite unei "istorii a milei"; simbolica lor este alta. Eventualul cercetător al temei va construi un discurs, care prin toate datele sale, va încerca să se sustragă seducției Puterii, refuzând să mai fie *proprietas potestatis* și așezându-se "între" toate acele voci, loc din care violența a fost exorcizată.

- 1 Martin Dinges analizează, sprijinindu-se pe consultarea a nu mai puțin de 500 de testamente, toate din Bordeaux, mentalitatea socială față de "sărăcie", în veacul de mijloc; vezi *Attitudes à l'égard de la pauvreté aux XVIe et XVIIe siècles à Bordeaux*, în revista "Histoire, économie et société", Paris, 3 / 1991, pp.359-374.
- 2 Cineva, nu lipsit de ingeniozitate, a propus nu demult redactarea unui tom oximoronic: o "istorie a uitării"; însă nu de proiecte ducem lipsă, ci de instrumente și ordine.
- 3 Bronislaw Geremek, *Les marginaux parisiens aux XIVe et XVe siècles*, Flammarion, Paris, 1976 (prima ediție e din 1971); idem, *Inutiles au monde. Truands et misérables dans l'Europe moderne (1350-1600)*, Gallimard / Juillard, Archives, 1970.
- 4 Alte supoziții (calicul nu e "runân" și beneficiază de protecția mănăstirilor) la N.Iorga, "Calicii" lui Mihai Viteazul, în *Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice*, Seria III, Tomul XXI, București, 1939, p.1-4 (extras).